

Над могилою М. М. Коцюбинського.

Світлий, теплий день весняний,
Сонце і квітки...
Тихо, тихо синьо коханий,
Ти вже сілів вінки.

Цілу ніч ти був на варти,
Цілу ніч не спав:
З сердя чистого, ясного
Іскри розсипав.

І світли искри-зорі
Людам на землі,
Доки сонце не озвалось
На пісні твої.

Доки вільно не зітхнула
Змучена земля,
Доки серце не стомилось
І рука твоя.

Цілу ніч ти був на варти,
Край свій вартував...
Синько коханий, синько любий:
Ти вночі не спав.

О. Олеся.

Аристократ духі.

Ясний пам'яті М. Коцюбинського.

18-го квітня я вертавася з півночі до Києва. Перед вікнами вагона хутко пробігали чорні селища, переворсувались однанімантні поліські мотарі, блискучі од весняної води, зелені од молоді рослинності; зірка на сухішому самотній біфорус скривдив убогу землю... Одну за одною минали ми станції. Осі і Сарни, перше місце, де вже ще українські газети, де можна входити носин в рідного краю. Мережі біжуть до вакзалу.

Вже здалека побачивши на столиці „Раду”, і мимоволі якесь несвідомі жах огорнув серце. Чорні широкі рим—я виміт зрозумів, що то означає... Хто пе? Чия верга насталла? Чий номер випав у життєвій лотереї?... Хапаю третячими руками газету. Розгортаю...

Михаїло Коцюбинський!..

Пойді полетів далі, але я вже не зважав на те, що розгорталось, наче в калейдоскопі, перед очима. Думками був далеко,—коло людини, що саме скінчила свою життєву путь, дійшла до останнього вже, людям видомо кордону, за яким починається темна панча вічності, тієї невідомої вічності, куди бу упину падає покоління, заходчиця той спокій, що його даремно шукали тут, на землі. Згадалася тулюзько-роздумливче—

Все йде, все мине— краю немає...
Куди ж мене дівчат? Відійди від нас?...
І дурень, і мудрець не знає.
Живи... умирає... Одне заразило,
А друге засяло, на-він занявло,
І листи поховали вітри розсіяни...

Став перед очима образ небіжчика, та лагідна постать, що всюди вносила якнай ій одній властивий дух терпимості, культурності, гарячого зацікавлення до справ людського життя і краси. Вирисувались окремі епізоди з наших спіткань, заманільної грутової роботи. Уявлялась людина, щедро обдарована людиною, з власними індивідуальними рисами, що вважала на спільну всім нам дорогу, вперто шукала власної, „своєї“ стежки і таки знайшла її, ту свою стежку, і вже дійшла на єю туди, де прикро вона обривається над роззявленим пашею темної вічності. І та його власна стежка, ті свої сліди та лавонівого художника існо віршилась на загальному українському фоні, серед перехрестінок стежок, що прокладали на нашому полі інші льді...

Смерть не прийшла тут несподівано. Михаїло Михайлович танув на наших очах, танув як сівічка, і мимоволі своїм виглядом збуджував, і давно вже, невеселі думки. Пам'ятаю, що коли побачив і його року 1907, переду кілька років не бачивши, то спершу не пізнаєв був у цій виснаженій, стомленій і під загою втоми якось незвичайно згнітуті постаті того колишнього Михаїла Михайловича, завжде скінченої і мінімальної та дужкою чоловіка. А вже останнє перебігання його в Київ, коли хворого треба було на руках виносити на свіже повітря—то ѹ зовсім не давало надій на довге жит-

тя. Хворе серце не слухалось ясного розуму, нагадувало раз-у-раз про себе, затримувало организм, напуваючи його тією страшною втомою, про яку недавно писав сам небіжчик. „Душа моя втомлена—і наївті той жаль, що почую, нагадує лиш усміх, застігній на обличчі мерца“. А жалю та багато жило і перерливалося в цьому стомленому серці; жалю до всього: до не-ба—ясного і блакитного, до землі—осяяної ясним промінням сонця, до води—що обдиває красу світу й творить свою життя, до осінньої рослини—що ховає в собі нараду нового життя в тих привильних пагонах.

Тоді як я...

Тоді я, пояс налії моїх нерухомої хмар, висі наль міно, тоді я сонні части не згаде з душі тіней, як двержало душі мої комеркою, потираючись, не обів'я нічого, тоді як те, що обійті і стало-го голим—не розбігнеться знову.

І чому не живу я, віща істота, як че мертві небо, як нежива земля, як вода, як рослина?

Спіткай?
Не хочу... Втімнися... („Утома“).

Ці роспачливі слова, що вирвались під час найвищої втоми, показують, якій вlastиво жахливий процес одбувався в душі у письменника і як зовсім по іншому відповідали він на те саме питання, що стояло й перед Шевченком—проте те, що „все йде, все мине“. Разом з фізичною втомою мучила небіжчика духова самотність: „ти самотний“ це було йому за „ревком“ душі, „я самотний“ вирвалося йому „бліснісм“ і гордим покриком („Самотний“). Оці призвани в формі будовних поезій в прозі кидають ясне світло на почуття письменника, показуючи, що смертельна недуга давно вже точилася організм і що він був свідомий своєї безвихідності, отруєний безнадійністю.

Але це було видко тільки самому письменникові та людям, що близько його знали. Публіка, читачі, що знають письменника тільки з його творів, чітко цього жадним чином заважити не могли. Не могли через те, що саме під час занепаду фізичного Коцюбинського розгорнув таку силу творчості, яка враз поставила його

на чолі сьогоднішого українського письменства. Сказу більше—саме тіпер, останніми часами, Коцюбинський зачайов себе, зробився ім Коцюбинським, який займе таке почеcне „свое“ місце в історії рідного письменства. Його манера—мастєрно сплітати тонке мереживо з найдрібнішими порушеннями людської—тільки тіпер дослігся великого наслідку ступіння. Його мистецьке виканування природи, яке можна прослідити і в попередніх творах, тепер розгорнулося на цілі шірочини. Природа в творах Коцюбинського оживла, як оживують і люді, і сам художник ставиться до неї як до живої істоти, як до змисленого, рожевого створіння, що блицить усмаєварами веселки перед очима читача. Його справжній художник великої міри, як натура наскрізь аристотельський, Коцюбинський насамперед всюди шукає і заходить красу, але по-за красою не пуртиться він, як де-то робить, і інших так само потрібних і так само законівих проявів життя. Брачне скавання, він скрізь і вісідіє ємо зважити ту красу, ту духову витонченість, філігранність, якої сам був найкращим заступником. Культура людина раж ехеє—це, європеєз з голови до п'ята, він, можна сказати, був справжнім „аристократом духа“ в найкращому цього слова розумінні. Може бути, що отої „бліснісм“ і гордий покрик“ по свою самотність і був взаємно наслідком цього свідомого аристократизму. Серед нашої лемішко-образованої дійсності, серед дрібної буденнини людини, у якої в душі вічно бренить—світле усма тонами могучі гармонії краси—справжні могла почувати себе самотнію, могла бачити, що вона чужа тій дійсності, могла зукити в бурі новлення од життєвого драгоценної і порятувнику в „потребі“ знов добувати давно здобуте на власність“ („Сон“). Доля звичайно „не вів“ шанувати життя, оберегати його красу. Шо-дія закидала його тільки крібним, непотрібним, тільки грузом життя, як зробила з цього смітник. Погані жити не може на смітнику, а без неї життя—злочин“. („Сон“). I

власне в боротьбі проти того смітника, в бунті проти „мертвого спокою калюжії“, в протесті проти занечинування життя людського дрібним, пе-потрібним грузом—у цьому й лежить усесь зміст літературної творчості Коцюбинського. Таким він раз-у-раз був, але зовсім виразо на цьому став тільки в останні часи, коли душа його знайшла себе, хоч тіло й знемагало вже од хворого серця й чисто фізичні втоми.

В писаних нашвидку газетній замітці я не маю змоги прослідити до кіндо розвиток цієї риси аристократичного буттарства в творчості Коцюбинського, однаклачу що на потім. Тут можу хіба позначити кількома витинками той шлях, що перейшов Коцюбинський за свою, не тільки довгу, літературну путь. За витинки ці можна вважати те, як сам художник ставився до своїх художніх спостережень та як обробляв їх у горні своєї художньої майстерні, невинно і пильно шукаючи своїх власних стежок на спільному шляху рідного письменства. І тут ми побачимо багато цікавого, що перекив наш автор у своїх шукинах.

Народився Коцюбинський р. 1864. Починав друкувати свої писання на початку 90-х років. Отже не юнаком молодим, зеленим, захопленням, а цілком ізрізкою людиною ступав він на літературну стежку. Проте хто б гадав, що він ступив цілком уже виробленим, готовим літератором, той дуже б помилився. Владиво—техніка літератури, мова й стиль у його вже і тоді близькі; вже й тоді видко знація і аматора краси і аристократи духа, що не терпить життєвих смітників та мертвого спокою калюжі. Але манера тих перших творів—то не природення манера Коцюбинського. Єсть у їй щось чуже й сильване, що не давало йому розгорнути на цілі шірочини свою творчу силу. Вплив старої етнографичної, переважно описової, школи мулья шального художника, що головну силу має в змалюванні внутрішньої суті річей. Це була одна не на його шита, і той час, коли

Коцюбинський ставив собі за зразок твори Нечуя-Левицького, був ще часом шукання, перігеля—не апогея. Так само не відповідала суті художньої природи Коцюбинського й друга фаза його шукання, коли видко великий вплив на йому французької манери Мопасана: натуралистичний конгрує ще менше йому пасував, хоч тут більше вже простору знаходить письменник для змалювання психологічних подобиць, для прозирання в душу до людини. І тільки скинувши з себе й натуралистичну одіж як попередню етнографичну, зробився Коцюбинський справжнім Коцюбинським.

Од українського реалізму взяв він твердий, сталий ґрунт і ясність думки; од французького натуралізму—твретезий погляд і безбоязне шукання потрібної йому краси всюди, куди може зазирнути око художника. Але сам додав сюди своєї власної, найкоштовнішої риси—отого бунту проти засмічування життя непотрібним грузом, протесту проти дрібної буденщини, свого аристократизму духа, невпинного простування до світла, до краси, до ідеалу.

Мені вже доводилось якось згадувати про те, як сам Коцюбинський виясняє ту свою неситу жадобу слів, сонця. „Ти,— пише він,— тільки гість в житті моєм, сонце, бажаний гість— і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжує тебе у вогні, в лампі, у феєрверках, збраю з квітів, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ти гаснеш і тікаеш од мене, творю твою подобу, даю найменній тій—ідеал і ховаю в серці. І він мені світить“ (*Intermezzo*). Ось звідки у Коцюбинського та його променіста натура, що скрізь і всюди посидала його шукати й збирати красу і боротися з потворністю, хоча б у яких формах остання виявлялась, що надихнула йому, вже на Божій дорозі, його останнє привітання тій же красі. Творчий синтез,* якого таємницями орудував Коцюбинський бездоганно, вивів письменника на його власну стежку в письменстві й дав того дуже художника, що держить читача

увесь час у напружені. І що цей синтез у творчості Коцюбинського становить найголовніше, покаже нам найповерховіше порівняння його давніх творів в новітніми. „Ціловяз“—і „Fata Morgana“, „Послінок“—і „Дебют“ темами своїми схожі, схожі навіть на строями й психологією своїх герой, але яка разом і величезна різниця між тим, коли автор помацки, обережно шукав себе і тим, коли на останці певною рукою, без страху і вагання, спіле він перли краси! Там тільки матеріал на доброго художника, тут вже сам з ласки Божої художник власною особою в апогеї свого розцвіту міниться й грає усіма численними барвами своєї художньої індивідуальності і творчої сили.

Ми знаємо, що цей надзвичайний художник тоді вже був *Moriturus*, призначений на близький кінець, якого ні одвернути, ні одблагати не можна було, хіба що на якийсь час одсунути. Але разом ми знали й те, що фізична втома не позначилася втому на його творчості і так багато могли ще ми од його сподіватись з того невичерпаного багацтва, що носив він у собі. То тільки сам художник під час найвищої втоми од життя міг говорити про „попіл надії“—не надію, про те, що „дзеркало душі моєї померклло, потъмрилось, не одбива нічого“. Ми ж бачили, що і як одбивало в собі те дзеркало, ми кохали в Коцюбинському незліченні скарби ще невиявлених можливостей, ми в йому голубили надію, справжню надію, не „попіл її“, надію рідного письменства... *Moriturus* у наших очах був символом безмежної майбутності, що стелеться перед нашим письменством і взагалі культурою.

І невимовно боліче, що „сподіваний“ кінець обірвав та розвів ті можливості і вже дійсно до краю спопелив надію, що непотъмареним слівом ясніла нам у цьому художникові й аристократові духа.

Сергій Ефремов.

Логу фільму